

Festivals and Fine Arts

ఉచిత నోట్స్ PDF · 3 నోట్స్ · 25 Oct 2026

Medha AI ఉచిత స్టడీ మెటీరియల్. మీ పరీక్షకు నోట్స్, ప్రాక్టీస్, మాక్ టెస్టులు, పాత పేపర్ల కోసం **app.medhaai.in** లో ఉచితంగా మొదలుపెట్టండి.

1. నెలవారీగా, ప్రాంతాలవారీగా హిందూ పండుగలు
2. భారతీయ మూలాలున్న శాస్త్రీయ లలిత కళలు
3. తెలుగు నెలవారీ పండుగల పంచాంగం, ఆంధ్ర ఆలయ ఉత్సవాలు

1 నెలవారీగా, ప్రాంతాలవారీగా హిందూ పండుగలు

దేశంలోని పెద్ద హిందూ పండుగలు (ఉగాది, శ్రీరామనవమి, వినాయక చవితి, దసరా, దీపావళి, సంక్రాంతి, మహాశివరాత్రి, హోలీ) సౌరమానంలోని సంక్రాంతి తప్ప మిగతావన్నీ చాంద్రమానాన్ని అనుసరిస్తాయి; ప్రతి దానికి ఒక పురాణ కథ ఉంది, ప్రతి ప్రాంతం వాటిని తన సొంత పేరుతో జరుపుకుంటుంది; వీటితో పాటు కుంభమేళా, పుష్కరాలు, పూరీ రథయాత్ర వంటి మహా సమ్మేళనాలు ఉన్నాయి. (నెలవారీ పంచాంగం, ఆంధ్ర ఆలయ ఉత్సవాలు: HC-FA-03.)

ముఖ్య వాస్తవాలు

- **తెలుగు పంచాంగం:** చాంద్రమానం (chandramana), అమాంతం (amanta): నెల అమావాస్యతో ముగుస్తుంది. సూర్యుని ఆధారంగా నిర్ణయించే (సౌరమాన) ఒకే పెద్ద పండుగ సంక్రాంతి.
- **కుంభమేళా (Kumbh Mela):** నాలుగు క్షేత్రాలు, ప్రయాగ్ రాజ్, హరిద్వార్, ఉజ్జయిని, నాసిక్; ఒక్కో చోట 12 ఏళ్లకు ఒకసారి; 2017 నుండి యునెస్కో అమూర్త వారసత్వ జాబితాలో ఉంది.
- **పుష్కరాలు (Pushkaralu):** బృహస్పతి (గురుడు) ఒక నది రాశిలో ప్రవేశించినప్పుడు ఆ నదికి 12 రోజుల ఉత్సవం; ప్రతి నదికి 12 ఏళ్లకు ఒకసారి.
- **రథయాత్ర (పూరీ, ఒడిశా):** ఆషాఢ శుక్ల విదియ; జగన్నాథుడు, బలభద్రుడు, సుభద్ర.

పెద్ద పండుగలు ఒక్క చూపులో

పండుగ	తిథి (తెలుగు పంచాంగం)	కథ / విశేషం	ఇతర పేర్లు, ఇతర రాష్ట్రాలు
ఉగాది	చైత్ర శుద్ధ పాడ్యమి	బ్రహ్మ సృష్టి ప్రారంభించాడు (బ్రహ్మాండ పురాణం)	యుగాది (కర్ణాటక), గుడి పడ్యా (మహారాష్ట్ర), సాజిబు నొంగా పాన్వా (మణిపూర్), చేటి చాండ్ (సింధీలు), నవ్రేహ్ (కశ్మీర్)
శ్రీరామనవమి	చైత్ర శుద్ధ నవమి	పునర్వసు నక్షత్రంలో రాముని జననం	తెలుగు రాష్ట్రాల్లో సీతారామ కల్యాణం
వినాయక చవితి	భాద్రపద శుద్ధ చవితి	21 ఆకులతో పూజ	తిలక్ 1893లో సామూహిక గణేశోత్సవం; పిఠైయార్ చతుర్థి (తమిళనాడు)
దసరా	ఆశ్వయుజ శుద్ధ పాడ్యమి-దశమి	దుర్గ మహిషాసురుని వధ; రాముడు రావణుని వధ	దుర్గాపూజ (బెంగాల్), మైసూరు దసరా, గర్బా (గుజరాత్), బతుకమ్మ (తెలంగాణ)
దీపావళి	ఆశ్వయుజ అమావాస్య	నరకాసుర వధ; రాముని పునరాగమనం; లక్ష్మి	కాలీ పూజ (బెంగాల్), బందీ ఛోడ్ దివస్ (సిక్కులు)
సంక్రాంతి	పుష్యం; సూర్యుడు మకర రాశిలోకి (సుమారు 14 జనవరి)	ఉత్తరాయణం మొదలు	పొంగల్ (తమిళనాడు), ఉత్తరాయణ్ (గుజరాత్), మాఘ బిహు (అస్సాం)
మహాశివరాత్రి	మాఘ బహుళ చతుర్దశి	శివుడు జ్యోతిర్లింగంగా ఆవిర్భవించాడు	రాత్రంతా జాగరణ
హోలీ	ఫాల్గుణ పౌర్ణమి	హోలిక దహనం; దక్షిణాన కామదహనం	లర్ మార్ హోలీ, దోల్ జాత్రా, సిగ్నో, యావోసాంగ్
కృష్ణాష్టమి	శ్రావణ బహుళ అష్టమి, రోహిణి నక్షత్రం	దేవకి 8వ సంతానం కృష్ణుడు	దహి హండి (మహారాష్ట్ర), ఉల్ల పండుగ (ఆంధ్ర)

పండుగ	తిథి (తెలుగు పంచాంగం)	కథ / విశేషం	ఇతర పేర్లు, ఇతర రాష్ట్రాలు
రక్షాబంధన్	శ్రావణ పౌర్ణమి	ద్రౌపది కృష్ణుని వేలికి వస్త్రం కట్టింది	జంధ్యాల పూర్ణిమ (తెలుగు), నారళీ పూర్ణిమ, ఆవణి అవిట్టం

వివరణ

ఉగాది.

- ఉగాది అనేది యుగాది తెలుగు రూపం: యుగం (కాలం) + ఆది (ప్రారంభం). ఇతర కథలు: కలియుగం ప్రారంభం; విష్ణువు మత్స్య రూపంలో సోమకాసురుని నుండి వేదాలను రక్షించాడు; శాలివాహన శక ప్రారంభం.
- ఉగాది పచ్చడిలో ఆరు రుచులు (షడ్రుచులు): వేపపూత చేదు (కష్టం), బెల్లం తీపి (సంతోషం), మామిడి ముక్కలు వగరు (కొత్త సవాళ్లు), ఉప్పు (ఉత్సాహం), చింతపండు పులుపు, మిర్చి లేదా మిరియాలు కారం.
- పంచాంగ శ్రవణం: ఆ ఏడాది పంచాంగం చదువుతారు. పంచాంగానికి ఐదు అంగాలు: తిథి, వారం, నక్షత్రం, యోగం, కరణం (రాశి వీటిలో లేదు).
- ఉగాది నుండి రామనవమి వరకు తొమ్మిది రోజులు వసంత (చైత్ర) నవరాత్రులు.
- ఏప్రిల్ సారమాన కొత్త సంవత్సరాలు వేరు వర్గం, మేష సంక్రాంతి నాడు: పుత్రాండు (తమిళనాడు), విషు (కేరళ), వైశాఖి (పంజాబ్), బౌహగ్ బిహు (అస్సాం), పొయిలా బైశాఖ్ (బెంగాల్).

శ్రీరామనవమి. విష్ణువు 7వ అవతారమైన రాముడు దశరథుని పుత్రకామేష్ఠి (ఋష్యశృంగుడు నిర్వహించిన యాగం) తర్వాత పునర్వస్య నక్షత్రం, కర్కాటక లగ్నం, మధ్యాహ్నం (అభిజిత్ ముహూర్తం) జన్మించాడు. తెలుగు రాష్ట్రాల్లో జన్మదినం కంటే కల్యాణానికి ఎక్కువ ప్రాధాన్యం. భద్రాచలంలో (భక్త రామదాసు కట్టించిన ఆలయం) ప్రభుత్వం పట్టువస్త్రాలు, ముత్యాల తలంబ్రాలు పంపుతుంది; ఇది తానీషా (కుతుబ్‌షాహీ) కాలం నుండి వచ్చిన ఆచారం. విభజన తర్వాత ఆంధ్రప్రదేశ్ రాష్ట్ర వేడుకను ఒంటిమిట్టలో (కోడండరామాలయం, కడప జిల్లా) నిర్వహిస్తుంది. ప్రసాదం: పానకం, వడపప్పు; చాలామంది ఆ రోజు రామకోటి రాయడం మొదలుపెడతారు.

వినాయక చవితి.

- జననం: పార్వతి నలుగు పిండితో బాలుని రూపొందించింది; శివుడు అతని తల నరికాడు; ఏనుగు తల అమర్చారు.
- గణాధిపత్యం: గణాల నాయకత్వం కోసం కార్తికేయుడు నెమలిపై లోకాలన్నీ చుట్టివచ్చాడు; వినాయకుడు ఎలుకపై తల్లిదండ్రుల చుట్టూ మూడుసార్లు ప్రదక్షిణ చేసి గెలిచాడు.
- చంద్రునికి శాపం: చంద్రుడు నవ్విందంకు, ఈ రాత్రి చంద్రుని చూస్తే నీలాపనిందలు వస్తాయి; శమంతకమణి కథ వింటే అవి తొలగుతాయి.
- 21 ఆకులు (ఏకవింశతి పత్రపూజ), ఉదా. మాచి, గరిక, మారేడు, జమ్మి, తులసి (ఈ ఒక్క రోజే గణపతికి); ఉండ్రాళ్లు, కుడుములు; అనంత చతుర్దశి నాడు నిమజ్జనం. పెద్ద మండపాలు: ఖైరతాబాద్ (హైదరాబాద్), లాల్ బాగ్ రాజు (ముంబై).

దసరా (దేవీ నవరాత్రులు).

- శరదృతువు ప్రారంభంలో వస్తాయి కాబట్టి ఈ తొమ్మిది రాత్రులను శరన్నవరాత్రులు అనీ అంటారు; 10వ రోజు విజయదశమి. దసరా అంటే "పది పాపాల నాశనం" అని అర్థం చెబుతారు.
- మహిషాసురునికి ఏ పురుషుడూ చంపలేడనే బ్రహ్మ వరం ఉంది. దేవతల శక్తులన్నీ కలిసి దుర్గగా అవతరించాయి; ఆమె సింహం ఎక్కింది. ఆయుధాలు: శివుడు త్రిశూలం, విష్ణువు చక్రం, వరుణుడు శంఖం, వాయువు బాణం, యముడు దండం. 10వ రోజు త్రిశూలంతో అతన్ని వధించింది: మహిషాసురమర్దిని.
- నవదుర్గలు, రోజువారీగా: 1 శైలపుత్రి, 2 బ్రహ్మచారిణి, 3 చంద్రఘంట, 4 కూష్మాండ, 5 స్కందమాత, 6 కాత్యాయని, 7 కాళరాత్రి, 8 మహాగౌరి, 9 సిద్ధిధాత్రి.

- **జమ్మి చెట్టు (శమీ):** 13వ ఏడాది (అజ్ఞాతవాసం) కోసం పాండవులు తమ ఆయుధాలను **విరాటుని** రాజధాని (మత్స్య దేశం) దగ్గర జమ్మి చెట్టుపై దాచి, విజయదశమి నాడు తిరిగి తీసుకున్నారు; అందుకే **శమీ పూజ**, **ఆయుధ పూజ**.
- **దేశవ్యాప్తంగా: విజయవాడ** కనకదుర్గ ఉత్సవం **కృష్ణా** నదిలో **హంసవాహన తెప్పోత్సవంతో** ముగుస్తుంది; **మైసూరులో చాముండేశ్వరిని** ఏనుగు అంబారీపై (**అంబారీ**) ఊరేగిస్తారు; **తెలంగాణలో బతుకమ్మ** ఆడతారు, విజయదశమి నాడు **పాలపిట్టను** చూడడం శుభం; **కోల్ కతా** దుర్గాపూజ **హుగ్లీ** నదిలో నిమజ్జనంతో ముగుస్తుంది; **గుజరాత్ లో** గర్భా, దాండియా; ఉత్తరాన **రామలీల**, రావణ దహనం. కృష్ణదేవరాయల విజయనగర "**రాయల దసరా**"ను పోర్చుగీసు యాత్రికుడు **డొమింగో పేస్** వర్ణించాడు.

దీపావళి: ఉత్తరాదిలో ఐదు రోజులు.

రోజు	పేరు	తిథి	విశేషం
1	ధనత్రయోదశి	ఆశ్వయుజ బహుళ త్రయోదశి	ధన్వంతరి జయంతి ; బంగారం కొనడం
2	నరక చతుర్దశి (చిన్న దీపావళి)	ఆశ్వయుజ బహుళ చతుర్దశి	సూర్యోదయానికి ముందు అభ్యంగన స్నానం
3	దీపావళి (ముఖ్య దినం)	ఆశ్వయుజ అమావాస్య	సాయంత్రం (ప్రదోష కాలం) లక్ష్మీపూజ
4	బలి పాడ్యమి / గోవర్ధన పూజ	కార్తిక శుద్ధ పాడ్యమి	వామనుడు బలిని పాతాళానికి పంపాడు; కృష్ణుడు గోవర్ధనం ఎత్తాడు
5	యమ ద్వితీయ (భాయ్ దూజ్)	కార్తిక శుద్ధ విదియ	యముడు చెల్లెలు యమున ఇంట భోజనం

- **నరకాసురుడు** తన **తల్లి** చేతిలోనే చనిపోయేలా వరం పొందాడు; అతని తల్లి **భూదేవి** అంశమైన **సత్యభామ** కృష్ణునితో కలిసి అతన్ని వధించింది.
- ఇతర కథలు: రాముడు అయోధ్యకు తిరిగిరావడం; క్షీరసాగర మథనంలో **లక్ష్మి** ఆవిర్భావం; **బలికి** విష్ణువు ఇచ్చిన వరం.
- **ఆచారాలు:** నువ్వుల నూనెతో **అభ్యంగన స్నానం** (నూనెలో లక్ష్మి, నీటిలో గంగ); దీపాలు **అలక్ష్మిని** తరిమేస్తాయి; ఆంధ్రలో చాలా ఇళ్లలో **కేదార గౌరీ వ్రతం**.
- **ప్రాంతాలు:** బెంగాల్ **కాళిని** పూజిస్తుంది (కాళీ పూజ); గుజరాత్ కొత్త సంవత్సరం **బెస్టు వరస్** మర్నాడు, కొత్త ఖాతా పుస్తకాలతో (చోష్టా పూజన్); తమిళనాడు **నరక చతుర్దశి** నాడే జరుపుకుంటుంది; సిక్కులు **బందీ ఛోడ్ దివస్** పాటిస్తారు, గురు **హర్ గోవింద్ జహంగీర్** చెరసాల (గ్వాలియర్ కోట) నుండి విడుదలైన రోజు; ఒడిశా పితృదేవతల కోసం జనపనార కర్తలు వెలిగిస్తుంది (కౌన్రియా కారీ); మహారాష్ట్ర **వసుభారస్ తో** (ఆవు-దూడ పూజ) మొదలుపెడుతుంది. దీపావళి **2025లో** యునెస్కో అమూర్త వారసత్వ జాబితాలో చేరింది.

సంక్రాంతి (పెద్ద పండుగ).

- **భోగి:** వర్షాలిచ్చే **ఇంద్రునికి** కృతజ్ఞత; **భోగి మంటలు** (పాత వస్తువులతో); పిల్లలపై **రేగి పళ్లు** పోస్తారు.
- **మకర సంక్రాంతి:** సూర్యుడు **ధనూ** రాశి నుండి **మకర** రాశిలోకి వెళ్తాడు; **ఉత్తరాయణం** (ఆరు నెలలు = దేవతలకు ఒక పగలు) మొదలవుతుంది; **నల్ల నువ్వులతో** తర్పణం; హరిదాసు, గంగిరెద్దులు, గొబ్బెమ్మలతో ముగ్గులు.
- **కనుమ:** పశువులకు (పక్షులకు) కృతజ్ఞత; సామెత "**కనుమ నాడు మినుము తినాలి**"; ప్రయాణం చేయరు. తర్వాత **ముక్కనుమ**.

తెలుగు రోజు	తమిళనాడు	ఇతర ప్రాంతాలు
భోగి	భోగి పొంగల్	లోహి (పంజాబ్, హర్యానా); భోగి హబ్బా (కర్ణాటక)
మకర సంక్రాంతి	పొంగల్	ఉత్తరాయణ్ గాలిపటాలు (గుజరాత్); మాఘ్ (భోగాలి) బిహూ (అస్సాం); మకర విశక్కు (కేరళ)

తెలుగు రోజు	తమిళనాడు	ఇతర ప్రాంతాలు
కనుమ	మాట్టు పొంగల్	చాలా చోట్ల ఎడ్ల పందేలు

మహాశివరాత్రి. చంద్రుడు ఆరుద్ర నక్షత్రంలో, ప్రతి బహుళ చతుర్దశి మాస శివరాత్రి. కథలు: శివుడు అంతులేని జ్యోతి స్తంభంగా ఆవిర్భవించగా **బ్రహ్మ (హంస), విష్ణువు (వరాహం)** దాని కొనలు కనుగొనలేకపోయారు (లింగోద్భవం, **అరుణాచలంలో**); శివుడు **హాలాహలాన్ని** కంఠంలో నిలిపాడు (**నీలకంఠుడు**); శివపార్వతుల కల్యాణం. ఆచారాలు: ఉపవాసం, **జాగరణ, బిల్వ** అర్చన, రుద్రాభిషేకం. పాల్కురికి సోమనాథుని **పండితారాధ్య చరిత్ర శ్రీశైలం** శివరాత్రిని వర్ణిస్తుంది.

భూతం	పంచభూత లింగం	క్షేత్రం
భూమి	పుణ్ణీ	కాంచీపురం (ఏకాంబరేశ్వరుడు)
నీరు	జల	జంబుకేశ్వరం (తిరువానైక్కావల్)
అగ్ని	అగ్ని	అరుణాచలం (తిరువణ్ణామలై)
వాయువు	వాయు	శ్రీకాళహస్తి (ఆంధ్రప్రదేశ్)
ఆకాశం	ఆకాశ	చిదంబరం

హోలీ. హిరణ్యకశిపుని సోదరి **హోలికకు** అగ్ని తాకిన వరం ఉంది; ఆమె **ప్రహ్లాదుని** ఒడిలో పెట్టుకుని మంటల్లో కూర్చోగా ఆమె కాలిపోయింది, అతను బయటపడ్డాడు (ముందు రాత్రి హోలికా దహనం). దక్షిణాన ఇది **కామదహనం**: శివుడు మూడో కంటితో **మన్మథుని** దహించాడు. రంగులు కృష్ణ-రాధలను గుర్తుచేస్తాయి. రెండో రోజు **ధూళివందన్** (రంగులు). ప్రాంతీయ రూపాలు: **బర్సానాలో లత్ మార్ హోలీ** (స్త్రీలు కర్లలతో పురుషులను కొడతారు); **దోల్ జాత్రా** (బెంగాల్; శాంతినికేతన్ లో రాగూర్ వసంతోత్సవం); **హోలా మొహల్లా** (సిక్కులు); **షిగ్మో (గోవా)**; **యావోసాంగ్** (మణిపూర్); **ఫగ్వా** (బిహార్); **దోల్ పూర్ణిమ** (ఒడిశా).

కృష్ణాష్టమి. మధురలో కంసుని చెరసాలలో జననం: **8వ అవతారం, 8వ సంతానం, అష్టమి తిథి.** ఆంధ్ర: **ఉట్ల పండుగ** (వేలాడదీసిన కుండలు పగలగొట్టడం); తిరుమలలో **గోకులాష్టమి ఆస్థానం**, మర్నాడు **శిక్యోత్సవం** (ఉట్ల ఉత్సవం). మణిపూర్ రాసలీల ప్రదర్శిస్తుంది.

రక్షా బంధన్ (శ్రావణ పౌర్ణమి). కథలు: రక్షం కారుతున్న కృష్ణుని వేలికి ద్రౌపది చీర కొంగు చించి కట్టింది; విష్ణువును తిరిగి పొందడానికి **లక్ష్మి బలికి** రక్ష కట్టింది; యుద్ధానికి ముందు **శచీదేవి ఇంద్రునికి** రక్ష కట్టింది; రాణి **కర్ణావతి హుమాయూన్ కు** రాఖీ పంపింది; యమున-యముడు. పేర్లు: **జంధ్యాల పూర్ణిమ** (తెలుగు: యజ్ఞోపవీతం మార్పు, ఉపాకర్మ), **ఆవణి అవిట్టం** (తమిళనాడు, కేరళ), **నారళి పూర్ణిమ** (పశ్చిమ తీరం, వరుణునికి కొబ్బరికాయ), కజరీ పూర్ణిమ (మధ్యప్రదేశ్). బెంగాల్ విభజన (1905) సమయంలో హిందూ-ముస్లిం ఐక్యత కోసం **రాగూర్** దీన్ని ఉపయోగించాడు.

కుంభమేళా.

- కథ: క్షీరసాగర మథనంలో **గరుడుడు** అమృత కలశాన్ని తీసుకెళ్తుండగా నాలుగు చోట్ల చుక్కలు పడ్డాయి. దీన్ని వ్యవస్థీకరించిన ఘనత **ఆది శంకరాచార్యులది**.

క్షేత్రం	రాష్ట్రం	నది
ప్రయాగ్ రాజ్	ఉత్తరప్రదేశ్	గంగ, యమున, అంతర్వాహిని సరస్వతి సంగమం
హరిద్వార్	ఉత్తరాఖండ్	గంగ
ఉజ్జయిని	మధ్యప్రదేశ్	శిప్రా
నాసిక్	మహారాష్ట్ర	గోదావరి

- చక్రం: అర్ధ కుంభ ప్రతి 6 ఏళ్లకు హరిద్వార్, ప్రయాగ్ రాజ్ లలో, పూర్ణ కుంభ ఒక్కో క్షేత్రంలో 12 ఏళ్లకు; 12 పూర్ణ కుంభల తర్వాత (144 ఏళ్లకు) ప్రయాగ్ రాజ్ లో మహా కుంభ; ప్రయాగ్ రాజ్ లో ఏటా మాఘ మేళా.**

- **ఆచారాలు:** షాహీ స్నాన్ (రాజ స్నానం), అఖాడాల (జానా, నిరంజని, మహానిర్వాణి) నాగసాధువులు ముందుగా స్నానం చేస్తారు; **కల్పవాసం:** నదీ తీర గుడిసెల్లో సాత్విక ఆహారంతో ఒక నెల.

పుష్కరాలు. సకల తీర్థాల శక్తి గల పుష్కరుడు, **బృహస్పతి** ఒక నది రాశిలో ఉన్నప్పుడు ఆ నదిలో ఉంటాడు: మొదటి 12 రోజులు **ఆది పుష్కరం**, చివరి 12 రోజులు **అంత్య పుష్కరం**. ఆచారాలు: పుష్కర స్నానం, పితృ తర్పణాలు, దానాలు, నదీ హారతి. కుంభమేళా కూడా గురునే చూస్తుంది కానీ సూర్యచంద్రులనూ కలుపుతుంది, క్షేత్రాలు నాలుగే.

రాశి	నది	రాశి	నది
మేషం	గంగ	తుల	కావేరి
వృషభం	నర్మద	వృశ్చికం	భీమా (కొన్ని జాబితాల్లో తామ్రపర్ణి)
మిథునం	సరస్వతి	ధనుస్సు	తపతి (కొన్ని జాబితాల్లో బ్రహ్మపుత్ర)
కర్కాటకం	యమున	మకరం	తుంగభద్ర
సింహం	గోదావరి (చివరిగా 2015)	కుంభం	సింధు
కన్య	కృష్ణా (చివరిగా 2016)	మీనం	ప్రాణహిత

పూరీ రథయాత్ర (ఘోష / గుండిచా యాత్ర).

రథం	దేవత	చక్రాలు
నందిఘోష (ఎరుపు, పసుపు)	జగన్నాథుడు	16
తాళధ్వజం (ఎరుపు, ఆకుపచ్చ)	బలభద్రుడు	14
దర్పదలనం (ఎరుపు, నలుపు)	సుభద్ర	12

- జ్యేష్ఠ పౌర్ణమి నాడు **స్నాన యాత్ర**, తర్వాత 15 రోజులు **అనవసర కాలం (Anavasara)** (దర్శనం ఉండదు). **పహండి:** విగ్రహాలను రథాలకు తీసుకెళ్లడం. **చేరా పహారా:** గజపతి రాజు బంగారు పిడి చీపురుతో రథాలను ఊడుస్తాడు. రథాలు సుమారు 3 కి.మీ. దూరంలోని **గుండిచా** ఆలయానికి ("మేనత్త ఇల్లు") వెళ్లి 9 రోజులు ఉంటాయి; తిరుగు ప్రయాణం **బహుడా యాత్ర**.
- రథాల నిర్మాణం **అక్షయ తృతీయ** నాడు మొదలవుతుంది; ప్రతి 8, 12 లేదా 19 ఏళ్లకు వేప కలపతో కొత్త విగ్రహాలు (నవకళేబరం); దేశంలో రెండో పెద్ద రథయాత్ర **అహ్మదాబాద్**లో.

భారతదేశ ప్రాంతీయ పండుగలు.

పండుగ	రాష్ట్రం	ఎప్పుడు	విశేషం
ఓణం	కేరళ	చింగం (ఆగస్టు-సెప్టెంబర్), అత్తం నుండి తిరువోణం వరకు 10 రోజులు	మహాబలి వార్షిక రాక; పూక్కళం, ఓణనద్య, పడవ పందేలు
బిహు	అస్సాం	బొహగ్/రొంగాలి (ఏప్రిల్), కాతి/కొంగాలి (అక్టోబర్), మాఘ్/భోగాలి (జనవరి)	వరి పంట చక్రం; బొహగ్ బిహు కొత్త సంవత్సరం
వైశాఖి	పంజాబ్	13-14 ఏప్రిల్ (సౌరమాసం)	పంట పండుగ; 1699లో ఆనంద్ పూర్ సాహిబ్ లో ఖల్సా స్థాపన
థాయ్ పూసం	తమిళనాడు	తై నెల, పూసం నక్షత్రం	మురుగన్ వేల్ పొందడం; కావడి

పండుగ	రాష్ట్రం	ఎప్పుడు	విశేషం
ఛత్ పూజ	బిహార్	కార్తిక శుద్ధ పక్షి	సూర్యుడు, ఛతీ మైయా; అస్తమయ, ఉదయ సూర్యునికి అర్ఘ్యం
కర్వాచౌత్	పంజాబ్, హర్యానా, ఉత్తరప్రదేశ్, రాజస్థాన్	కార్తిక కృష్ణ చవితి	భార్యల ఉపవాసం; జల్లెడలోంచి చంద్ర దర్శనం
భాయ్ దూజ్	ఉత్తర భారతం	కార్తిక శుద్ధ విదియ	భావు బీజ్ (మహారాష్ట్ర), భాయ్ ఫోంటా (బెంగాల్), భాయ్ టీకా (నేపాల్)
బతుకమ్మ	తెలంగాణ	పెత్తర అమావాస్య నుండి దుర్గాష్టమి వరకు	గౌరికి పూల గోపురం; చివరి రోజు సద్దుల బతుకమ్మ
బోనాలు	తెలంగాణ	ఆషాఢం	మొదటి బోనం గోల్కొండ కోటలోని జగదాంబిక ఆలయంలో
హార్న్ బిల్	నాగాలాండ్	1-10 డిసెంబర్, కోహిమా దగ్గర కిసామా	నాగా తెగల "పండుగల పండుగ"
కుల్లు దసరా	హిమాచల్ ప్రదేశ్	విజయదశమి నుండి	రఘునాథ్ జీ; లోయ దేవతల సమాగమం

ప్రశ్నపత్రంలో అడిగే ఇతర మతాల పండుగలు.

- **బుద్ధ పూర్ణిమ** (వైశాఖ పౌర్ణమి): జననం (లుంబిని, క్రీ.పూ. 563), జ్ఞానోదయం (బోధ్ గయ, 35 ఏళ్ల వయసు), మహాపరినిర్వాణం (కుశీనగరం, 80 ఏళ్ల వయసు) ఒకే తిథిలో, శ్రీలంకలో వెనాక్.
- **గురుపూరబ్**: గురు నానక్ జననం (1469, తల్వండి, నేటి నన్కానా సాహిబ్), కార్తిక పూర్ణిమ నాడు. గురు గోవింద్ సింగ్ జయంతి (1666లో పాట్నాలో జననం; నాందేడ్ లో నిర్వాణం). హోలా మొహల్లా (1701, ఆనంద్ పూర్ సాహిబ్) యుద్ధ విద్యల ప్రదర్శన.
- **మహావీర జయంతి**: చైత్ర శుక్ల త్రయోదశి; వైశాలి దగ్గర కుండగ్రామంలో జననం.
- **నౌరోజ్**: సార్వీల కొత్త సంవత్సరం, 21 మార్చి (విషువత్తు); రాజా జంషెడ్ తో ముడిపడింది; "S" తో మొదలయ్యే ఏడు వస్తువుల హాప్ట్-సీన్ బల్ల.

తరచూ చేసే పొరపాట్లు

X "వినాయక చవితి ఆశ్వయుజంలో వస్తుంది." ✓ భాద్రపద శుద్ధ చవితి; 21 ఆకులు.

X "శ్రీరామనవమి వైశాఖంలో వస్తుంది." ✓ చైత్ర శుద్ధ నవమి, పునర్వసు నక్షత్రం.

X "కృష్ణుడు ఒక్కడే నరకాసురుని చంపాడు." ✓ సత్యభామ (అతని తల్లి భూదేవి అంశం) చంపింది; తల్లి చేతిలోనే నరకుని మరణం.

X "కనుమ దేవతలను గౌరవించే పండుగ." ✓ ఇది పశువులు, పక్షులకు కృతజ్ఞత; భోగి ఇంద్రుని కోసం.

X "సంక్రాంతి అంటే సూర్యుడు కుంభం నుండి మకరంలోకి వెళ్లడం." ✓ ధనూ రాశి నుండి.

X "రాశి పంచాంగంలోని ఐదు అంగాలలో ఒకటి." ✓ తిథి, వారం, నక్షత్రం, యోగం, కరణం.

X "కుంభమేళా వారణాసిలో లేదా కృష్ణా నదిపై జరుగుతుంది." ✓ ప్రయాగ్ రాజ్, హరిద్వార్, ఉజ్జయిని (శివప్రా), నాసిక్ (గోదావరి).

X "అర్ధ కుంభ ఉజ్జయిని, నాసిక్ లో జరుగుతుంది." ✓ హరిద్వార్, ప్రయాగ్ రాజ్, ప్రతి 6 ఏళ్లకు.

X "రథయాత్రలో కృష్ణుడు, బలరాముడు, రాధలను ఊరేగిస్తారు." ✓ జగన్నాథుడు, బలభద్రుడు, సుభద్ర; తిరుగు ప్రయాణం బహుడా.

X "థాయ్ పూసం కేరళ పండుగ." ✓ తమిళనాడు; ఓణం కేరళది.

X "బైసాఖి హిమాచల్ పండుగ; షిగ్మో బెంగాలీ పండుగ." ✓ బైసాఖి పంజాబ్; షిగ్మో గోవా.

X "శ్రీశైలం పంచభూత లింగం." ✓ అది జ్యోతిర్లింగం; ఆంధ్ర పంచభూత లింగం శ్రీకాళహస్తి (వాయు).

X "భద్రాచలం ఆంధ్రలోని ఖమ్మం జిల్లాలో ఉంది (పుస్తకం)." ✓ భద్రాద్రి కొత్తగూడెం, తెలంగాణ; ఏపీ రాష్ట్ర రామనవమి ఒంటిమిట్టలో.

X "పుష్కర నదులు: ధనుస్సు, కుంభం రెండింటికీ సింధు (పుస్తకం)." ✓ సింధు = కుంభం; ధనుస్సుకు తపతి (లేదా బ్రహ్మపుత్ర).

X "బోనాలు ప్లేగు తర్వాత మొదలయ్యాయి (పుస్తకం)." ✓ 1813 అంటువ్యాధి కలరా.

త్వరిత పునశ్చరణ

- ఉగాది చైత్ర శుద్ధ పాడ్యమి: బ్రహ్మ సృష్టి; పచ్చడిలో ఆరు రుచులు, వేపపూత = చేదు; పంచాంగానికి ఐదు అంగాలు.
- రామనవమి చైత్ర శుద్ధ నవమి, పునర్వసు; ఏపీ రాష్ట్ర కల్యాణం ఒంటిమిట్టలో (కడప).
- వినాయక చవితి భాద్రపద శుద్ధ చవితి: 21 ఆకులు; తల్లిదండ్రుల ప్రదక్షిణతో గణాధిపత్యం.
- దసరా: శరన్నవరాత్రులు; నవదుర్గలు శైలపుత్రి → సిద్ధిధాత్రి; విరాటుని దగ్గర జమ్మి; రాయల దసరాపై పేన్.
- దీపావళి ఆశ్వయుజ అమావాస్య; ధనత్రయోదశి (ధన్వంతరి) → నరక → దీపావళి → బలి పాడ్యమి → యమ ద్వితీయ.
- సంక్రాంతి: సూర్యుడు ధనూ → మకరం; భోగి (ఇంద్రుడు; లోహి), కనుమ (మినుము), ముక్కనుమ.
- హోలీ ఫాల్గుణ పౌర్ణమి: హోలిక, కామదహనం; లఠ్ మార్ బర్సానా, షిగ్మో గోవా, యావోసాంగ్ మణిపూర్.
- కుంభమేళా: ఉజ్జయినిలో శివప్రా; అర్ధ కుంభ 6 ఏళ్లు (హరిద్వార్, ప్రయాగ్ రాజ్); మహా కుంభ 144 ఏళ్లు; కల్పవాసం; యునెస్కో 2017.
- పుష్కరాలు గురుని బట్టి: సింహం-గోదావరి, కన్య-కృష్ణా, మకరం-తుంగభద్ర, మీనం-ప్రాణహిత.
- రథయాత్ర ఆషాఢ శుక్ల విదియ: 16/14/12 చక్రాలు; గజపతి ఛేరా పహరా; బహుడా తిరుగు యాత్ర.

2 భారతీయ మూలాలున్న శాస్త్రీయ లలిత కళలు

భారతదేశ లలిత కళలు (చిత్రలేఖనం, శిల్పం, సంగీతం, నృత్యం, కవిత్వం; వీటితో వాస్తవ, నాటకం) తమ మూలాలను వేదాల్లో, భరతుని నాట్యశాస్త్రంలో చూపుతాయి; నేడు అవి శాస్త్రీయ నృత్యాలుగా, కర్ణాటక, హిందుస్తానీ సంగీత పద్ధతులుగా, మూడు ఆలయ నిర్మాణ శైలులుగా, చిత్ర, శిల్ప సంప్రదాయాలుగా, సంస్కృత, తెలుగు సాహిత్యంగా, పెరుగుతున్న యునెస్కో జాబితాగా కొనసాగుతున్నాయి.

ముఖ్య వాస్తవాలు

- **లలిత కళలు** ఆనందాన్ని ఇస్తాయి; సామాన్య కళలు ప్రయోజనం కోసం. సంప్రదాయ ఐదు: **చిత్రలేఖనం, శిల్పం, సంగీతం, నృత్యం, కవిత్వం**. చిత్రలేఖనం 2D (ద్విమితీయం), శిల్పం 3D (త్రిమితీయం); కళలు **దృశ్య** (చూసేవి) లేదా **శ్రవ్య** (విన్నేవి). కవిత్వానికి అగ్రస్థానం, కావ్యాల్లో నాటకానికి అగ్రస్థానం: "**కావ్యేషు నాటకం రమ్యం**".
- **64 కళలు (చతుష్షష్టి కళలు)**: సంప్రదాయ జాబితా వాత్స్యాయనుని **కామసూత్రంలో** ఉంది; కృష్ణ బలరాములు **సాందీపని** దగ్గర 64 రోజుల్లో వాటిని నేర్చుకున్నారు.
- **సంగీత మూలం: సామవేదం** (Samaveda) (భారతీయ సంగీతానికి పుట్టినిల్లు); దాని ఉపవేదం **గాంధర్వ వేదం**.
- **భరతుని నాట్యశాస్త్రం**: నాటకం, నృత్యం, సంగీతం; "**ఐదవ వేదం**" (నాట్యవేదం).
- **సప్తస్వరాలు**: స రి గ మ ప ద ని (షడ్జమం, రిషభం, గాంధారం, మధ్యమం, పంచమం, ధైవతం, నిషాదం); ఒక సప్తకంలో **22 శ్రుతులు**.
- **రెండు పద్ధతులు: హిందుస్తానీ** (ఉత్తరం), **కర్ణాటక** (దక్షిణం), సుమారు 13వ శతాబ్దం నుండి వేరయ్యాయి. కర్ణాటక రాగాలు: **72 మేళకర్తలు** (జనక రాగాలు), వాటి నుండి పుట్టిన **జన్య రాగాలు**; హిందుస్తానీ రాగాలు: **10 థాట్‌లు** (వి. ఎన్. భాట్నాగర్).
- సంగీత నాటక అకాడమీ గుర్తించిన **ఎనిమిది శాస్త్రీయ నృత్యాలు**; సాంస్కృతిక మంత్రిత్వ శాఖ **ఛౌను** కూడా చేర్చుతుంది.
- **ఆలయ శైలులు: నాగర** (ఉత్తరం), **ద్రావిడ** (దక్షిణం, పల్లవులు ప్రారంభించారు), **వేసర** (దక్కన్, నాగర, ద్రావిడల మిశ్రమం).
- **శివుని నృత్యం తాండవం** (ఉగ్రమైనది); **పార్వతి నృత్యం లాస్యం** (సున్నితమైనది).

గ్రంథాలు, రచయితలు

గ్రంథం	రచయిత	కాలం / పోషకుడు	విషయం
నాట్యశాస్త్రం	భరతుని	సుమారు క్రీ.పూ. 200-క్రీ.శ. 200	నాటకం, నృత్యం, సంగీతం; రసం
బృహదేశి	మతంగమహర్షి	సుమారు 8-9వ శతాబ్దాలు	రాగాన్ని మొదట నిర్వచించింది
దశరూపకం	ధనంజయుడు (వ్యాఖ్యానం ధనికుడు)	10వ శతాబ్దం	పది నాటక రకాలు; నృత్యానికి, నాట్యానికి భేదం
అభినయ దర్పణం	నందికేశ్వరుడు	మధ్యయుగం	హస్త ముద్రలు; నర్తకుల కరదీపిక
గీతగోవిందం	జయదేవుడు	12వ శతాబ్దం, ఒడిశా	రాధాకృష్ణులపై 24 అష్టపదులు
సంగీత రత్నాకరం	శార్ంగ దేవుడు	13వ శతాబ్దం, దేవగిరి యాదవ ఆస్థానం	సంగీతం, నృత్యం; రెండు పద్ధతులకూ ఆధారం
నృత్య రత్నావళి	జాయప సేనాని	13వ శతాబ్దం, కాకతీయ సేనాని	నృత్యం, పేరిణి, దేశీ రూపాలు

గ్రంథం	రచయిత	కాలం / పోషకుడు	విషయం
స్వరమేళ కళానిధి	రామామాత్యుడు	1550, విజయనగరం	రాగాలను మేళాలుగా వర్గీకరణ
చతుర్దండి ప్రకాశిక	వేంకటమణి	17వ శతాబ్దం, తంజావూరు	72 మేళకర్త పద్ధతి
మానసారం	మానసార ముని	మధ్యయుగం	వాస్తవ, శిల్పం
విష్ణుధర్మోత్తర (చిత్రసూత్రం)	పురాణ భాగం	గుప్తుల కాలం	చిత్రలేఖన నియమాలు
కావ్యమీమాంస	రాజశేఖరుడు	10వ శతాబ్దం	కావ్యశాస్త్రం; కవి సమయాలు

శాస్త్రీయ నృత్యాలు

నృత్యం	రాష్ట్రం	గుర్తుంచుకునే విధానం
భరతనాట్యం	తమిళనాడు	ఒకప్పుడు సదిర్ (ఆట్టం) ; తంజావూరు సోదరులు; రుక్మిణీదేవి అరండేల్ , కళాక్షేత్ర
కూచిపూడి	ఆంధ్రప్రదేశ్	సిద్ధేంద్ర యోగి ; యక్షగానం నుండి పుట్టింది; సంభాషణలు; భామాకలాపం; తరంగం
కథాకళి	కేరళ	పురుషుల నృత్య నాటకం; పచ్చ, కత్తి, తాడి వేషాలు; వళ్లత్తోల్
మోహినీయాటం	కేరళ	ఏకపాత్ర, లాస్యం, తెలుపు-బంగారు రంగు; స్వాతి తిరునాళ్ , వళ్లత్తోల్ పునరుద్ధరణ
కథక్	ఉత్తరప్రదేశ్	కథకులు; చక్కర్లు; లక్నో, జైపూర్ ఘరానాలు
ఒడిస్సీ	ఒడిశా	త్రిభంగ ; పూరీ మహారీలు ; గీతగోవిందం పాటలు
మణిపురి	మణిపూర్	రాసలీల; అద్దాల పనితో గట్టి లంగా (కుమిల్)
సత్రియ	అస్సాం	శంకరదేవ ; సత్రాలు (మఠాలు); 2000లో గుర్తింపు
ఛౌ	ఒడిశా, ఝార్ఖండ్, పశ్చిమ బెంగాల్	ముసుగులతో యుద్ధ నృత్యం; యునెస్కో 2010

రాష్ట్రాలవారీగా జానపద నృత్యాలు

రాష్ట్రం	జానపద నృత్యాలు
ఆంధ్రప్రదేశ్	కోలాటం, థింసా (అరకు), వీరనాట్యం, తప్పెట గుళ్లు, బుర్రకథ, తోలుబొమ్మలాట
తెలంగాణ	పేరిణి శివతాండవం , గుస్సాడీ, లంబాడీ
రాజస్థాన్	ఘూమర్ , కల్బేలియా
గుజరాత్	గర్బా, దాండియా రాస్
పంజాబ్	భాంగ్రా, గిద్దా
మహారాష్ట్ర	లావణి, తమాషా
కర్ణాటక	యక్షగానం (బయలాట), డొళ్లు కుణిత
కేరళ	తెయ్యం, పులికళి, కైకోట్టికళి

రాష్ట్రం	జానపద నృత్యాలు
ఆంధ్రం	బిహు

వివరణ

నాట్యశాస్త్రం, రసం, మూడు రకాల నృత్యం.

- రసం:** భరతుడు ఎనిమిది చెప్పాడు (శృంగారం, హాస్యం, కరుణ, రౌద్రం, వీరం, భయానకం, బీభత్సం, అద్భుతం); శాంతాన్ని తొమ్మిదో రసంగా **అభినవగుప్తుడు** సమర్థించాడు, దాంతో **నవరసాలు**. ప్రతి రసం ఒక స్థాయిభావం నుండి పుడుతుంది.
- నాలుగు అభినయాలు:** ఆంగికం (శరీరం), వాచికం (మాట, పాట), ఆహార్యం (వేషం), సాత్త్వికం (అంతర్భావం).
- నృత్యం:** లయబద్ధమైన శుద్ధ నృత్యం. **నృత్యం:** భావంతో కూడిన నృత్యం, **భావాశ్రయం**; ఆంగికాభినయం ప్రధానం; పదార్థాభినయం. **నాట్యం:** రసాశ్రయం; సాత్త్వికాభినయం ప్రధానం; కావ్యాభినయం. ఈ తేడాను **దశరూపకం** (ధనంజయుడు, ధనికుని వ్యాఖ్యానం) స్పష్టం చేసింది. మూడింటిలో నాట్యం సంపూర్ణమైనది.
- వాద్యాల నాలుగు వర్గాలు:** తత (తంత్రులు: వీణ), సుషిర (గాలి: వేణువు), అవనద్య (చర్మం: మృదంగం), ఘన (ఘన పదార్థం: తాళాలు, ఘటం).

సంగీతం: పేర్లు, వాస్తవాలు.

- పురాణ పరంపర: బ్రహ్మ → సరస్వతి → నారదుడు → గంధర్వులు (అందుకే "గాంధర్వ గానం"). హరప్పాలో దొరికిన సింహముఖ వీణ లాంటి వస్తువును (హిరాన్) తొలి వాద్యంగా చెబుతారు; **సముద్రగుప్తుడు** తన బంగారు నాణేలపై **వీణ** వాయిస్తూ కనిపిస్తాడు.
- పురందరదాసు** (కర్ణాటక, 15-16 శతాబ్దాలు): "కర్ణాటక సంగీత పితామహుడు"; **మాయామాళవగౌళ** రాగంలో సరళి స్వరాలు, అలంకారాలు.
- సంగీత త్రిమూర్తులు**, అందరూ **తిరువాయ్మొళి**లో జన్మించారు: **త్యాగరాజు** (రాముడు; ఎక్కువగా **తెలుగు**; పంచరత్న కృతులు; తిరువైయారులో ఆరాధన), **ముత్తుస్వామి దీక్షితులు** (సంస్కృతం; ముద్ర గురుగుహ), **శ్యామశాస్త్రి** (కామాక్షి అమ్మవారి భక్తుడు; స్వరజతులు).
- హిందుస్తానీ:** **అల్లావుద్దీన్ ఖిల్జీ** ఆస్థాన కవి **అమీర్ ఖుస్రో** పర్షియన్, భారతీయ సంగీతాలను కలిపాడు (ఖవ్వాలి; ఖయాలీ కూడా అతనిదేనంటారు); **అక్బర్** ఆస్థానంలోని **తాన్ సేన్ దీపక్** రాగంతో దీపాలు వెలిగించాడని కథ (మేఘ రాగం వర్షం తెస్తుందని నమ్మకం); రూపాలు **ధ్రుపద్** (పురాతనం), **ఖయాలీ**, తరానా; **తుమ్రి**, **దాద్రా**, **గజల్** **తేలికపాటి శాస్త్రీయ సంగీతం**.

వాద్యం	నిపుణులు
సంతూర్	శివకుమార్ శర్మ
సితార్	రవిశంకర్, విలాయత్ ఖాన్
సరోద్	అష్టద్ అలీ ఖాన్
షెహనాయ్	బిస్మిల్లా ఖాన్
వేణువు	హరిప్రసాద్ చౌరాసియా, పన్నాలాల్ ఘోష్, టి. ఆర్. మహాలింగం
తబలా	జాకీర్ హుస్సేన్
మృదంగం	పాట్లాట్ మణి అయ్యర్, కారైక్కుడి మణి, ఎల్లా వేంకటేశ్వరరావు
వీణ; వయొలిన్	ఈమని శంకరశాస్త్రి, చిట్టిబాబు; ద్వారం వేంకటస్వామి నాయుడు (వయొలిన్)

దేవతలు, వాద్యాలు: శివుడు **డమరుకం**, సరస్వతి **వీణ**, కృష్ణుడు **వేణువు**, నారద తుంబురులు **తంబూరా**.

తెలుగు వాగ్గేయకారులు.

వాగ్గేయకారుడు	ప్రాంతం, కాలం	పోషకుడు / పాలకుడు	ప్రసిద్ధి
అన్నమాచార్యులు	తాళ్ళపాక, 1408-1503	సాళువ నరసింహరాయలు	వేంకటేశ్వరునిపై సుమారు 32,000 సంకీర్తనలు; తిరుమలలో రాగి రేకులు
క్షేత్రయ్య	మొవ్వ, 17వ శతాబ్దం	నాయక ఆస్థానాలు	మువ్వగోపాల ముద్రతో పదాలు
భద్రాచల రామదాసు (కంచర్ల గోపన్న)	భద్రాచలం, 17వ శతాబ్దం	అబుల్ హసన్ తానీషా (గోల్కొండ)	భద్రాచల ఆలయ నిర్మాణం; రామునిపై కీర్తనలు
త్యాగరాజు	తిరువారూరు, 1767-1847	ఎవరూ లేరు (రాజాశ్రయం తిరస్కరించాడు)	రామునిపై తెలుగు కృతులు

నృత్యాలు: మరిన్ని వివరాలు.

- **భరతనాట్యం:** మార్గం అలారిప్పు → జతిస్వరం → శబ్దం → వర్ణం → పదం → తిల్లాన; తంజావూరు చతుష్టయం రూపమిచ్చింది; ఇ. కృష్ణ అయ్యర్, **కళాక్షేత్ర** (చెన్నై, 1936) స్థాపించిన **రుక్మిణీదేవి అరండేల్** పునరుద్ధరించారు; కళాకారులు: బాలసరస్వతి, యామినీ కృష్ణమూర్తి.
- **కూచిపూడి:** కూచిపూడి గ్రామ (కృష్ణా జిల్లా) బ్రాహ్మణ **భాగవతుల** నృత్య నాటకం; మూలపురుషుడు **సిద్ధేంద్ర యోగి**, **భామాకలాపం** కర్త; **యక్షగానం** నుండి పుట్టి **సంభాషణలను** నిలుపుకుంది; **తరంగం ఇత్తడి పల్లెం** అంచుపై చేస్తారు; గురువులు **వేదాంతం లక్ష్మీనారాయణ శాస్త్రి**, **వెంపటి చినసత్యం**, శోభానాయుడు, రాజా-రాధా రెడ్డి.
- **ఒడిస్సీ:** ఖారవేలుని **ఉదయగిరి** గుహల్లో ఆనవాళ్లు; **కేలుచరణ్ మహాపాత్ర**, సోనాల్ మాన్సింగ్.
- **మణిపురి:** వైష్ణవ **రాసలీల**; **కుమిల్** అద్దాల పనితో గట్టిగా పీపా ఆకారంలో ఉండే లంగా; **మణిపూర్ సంకీర్తన** (డోలు, గానం, నృత్యం) యునెస్కో జాబితాలో (2013).
- **కథాకళి:** రామనాట్యం నుండి; **కేరళ కళామండలం** (1930) స్థాపకుడు **వళ్లత్తోల్ నారాయణ మీనన్**. **కథక్:** మొఘల్, అవధ్ ఆస్థానాలు; **బిర్హా మహారాజ్**.
- **పేరిణి శివతాండవం:** కాకతీయుల "యోధుల నృత్యం", యుద్ధానికి ముందు శివుని కోసం చేసేవారు; జాయప **నృత్య రత్నావళిలో** వర్ణన; రామప్ప శిల్పాల్లో భంగిమలు; **నటరాజ రామకృష్ణ** పునరుద్ధరించారు. **కోలాటం** (కర్రల నృత్యం), **తోలుబొమ్మలాట** (తోలు బొమ్మలు) పాత తెలుగు వినోదాలు.

ఆలయ వాస్తు.

శైలి	ప్రాంతం, ప్రారంభకులు	లక్షణాలు	ఉదాహరణలు
నాగర	ఉత్తరం; గుప్తుల నుండి	చతురస్ర గర్భగుడిపై వంపు శిఖరం	ఖజురహో (చందేలులు), సోమనాథ్
కళింగ (నాగర శాఖ)	ఒడిశా	రేఖ దేఉల్, జగమోహనం	లింగరాజ, పూరీ, కోణార్క్
ద్రావిడ	దక్షిణం; పల్లవులు ప్రారంభం, చోళులు అభివృద్ధి	అంచెల విమానం , ఎత్తైన గోపురాలు , కోనేరు	బృహదీశ్వరాలయం (మొదటి రాజరాజ), మహాబలిపురం రథాలు
వేసర (దక్కన్)	బాదామి చాళుక్యులు ; హొయసలులు	నాగర, ద్రావిడల మిశ్రమం	ఐహోలు, పట్టడకల్, బేలూరు , హళేబిడు ; కాకతీయ ఆలయాలు (పుస్తకం)

ఆలయం	నిర్మాత	ఎప్పుడు	విశేషం
వేయి స్తంభాల గుడి, హనుమకొండ	రుద్రదేవుడు (కాకతీయ)	1162-63	నక్షత్రాకారం, మూడు గర్భాలయాలు
రామప్ప, పాలంపేట	గణపతిదేవుని సేనాని రేచర్ల రుద్రుడు	1213	యునెస్కో ప్రపంచ వారసత్వ ప్రదేశం, 2021
కోణార్క సూర్యదేవాలయం	తూర్పు గాంగ వంశ మొదటి నరసింహదేవుడు	సుమారు 1250	సూర్యుని రథం; యునెస్కో 1984
కైలాసనాథ, ఎల్లోరా గుహ 16	రాష్ట్రకూటులు (మొదటి కృష్ణుడు)	8వ శతాబ్దం	ఒకే శిల నుండి తొలిచారు
విఠల, హంపి	విజయనగర రాజులు	15-16 శతాబ్దాలు	రాతి రథం, సంగీత స్తంభాలు
వీరభద్ర, లేపాక్షి	విరూపణ్ణ, వీరణ్ణ	1530లు	ఏకశిలా నంది, వేలాడే స్తంభం, పైకప్పు చిత్రాలు

చిత్రలేఖనం.

- **భీంబేట్కా** (మధ్యప్రదేశ్): సుమారు 30,000 ఏళ్ల నాటి శిలాశ్రయ చిత్రాలు (వేట, జంతువులు, నృత్యాలు); **వి. ఎస్. వాకణ్కర్** వెలుగులోకి తెచ్చారు. రాతిపై చెక్కిన బొమ్మలు **పెట్రోగ్లిఫ్స్**.
- **అజంతా** (మహారాష్ట్ర): బౌద్ధ కుడ్య చిత్రాలు; **9, 10** గుహలు **శాతవాహనుల** కాలం, మిగతావి చాలావరకు గుప్త-వాకాటక కాలం; జాతక కథలు, **పద్మపాణి**. **ఎల్లోరా** కైలాసనాథ, **బాగ్, సిత్రన్నవాసల్** (జైన) గుహల్లోనూ కుడ్య చిత్రాలు ఉన్నాయి.
- **లేపాక్షి: విజయనగర** శైలికి రత్నాలైన పైకప్పు చిత్రాలు: శివ తాండవం, శివపార్వతుల చదరంగం (పాచికల ఆట), పెద్ద **వీరభద్ర** చిత్రం. హంపి హజార రామాలయం రాతిలో, రంగుల్లో రామాయణాన్ని చెబుతుంది.
- **తంజావూరు చిత్రలేఖనం: బంగారు రేకు**, మెరిసే రంగులు, పెద్ద దేవతా రూపాలు (తరచూ కృష్ణుడు); **తంజావూరు మరాఠా పాలకుల** కాలంలో వర్ణిల్లింది (18వ శతాబ్దం).
- **కలంకారి: "కలం" = పెన్ను**; ఆంధ్ర ఆలయ వస్త్ర చిత్రాలు (**శ్రీకాళహస్తిలో** కలం పని, **మచిలీపట్నం**-పెడనలో అచ్చు పని).
- **సూక్ష్మ చిత్రాలు**: పాల (Pala) వంశ తాళపత్ర చిత్రాలు (తూర్పు), జైన కల్పసూత్రాలు (గుజరాత్), **మొఘల్** (మీర్ సయ్యద్ అలీ, అబ్దుల్ సమద్, మన్నార్), తర్వాత రాజపుత్ర, పహాడీ, దక్కనీ.
- **ఆధునికులు**: **రాజా రవివర్మ** (దేవతలకు మానవ రూపం); చిత్రలేఖనంలోకి **భారతీయ జాతీయతను** తేవడానికి **అవనీంద్రనాథ్ ఠాగూర్ బెంగాల్ స్కూల్** స్థాపించారు ("ఆధునిక భారతీయ కళల పితామహుడు"); నందలాల్ బోస్, అమృతా షేర్గిల్, జామిని రాయ్; **ఎం. ఎఫ్. హుస్సేన్**, ప్రోగ్రెసివ్ ఆర్టిస్ట్స్ గ్రూప్; తెలుగువారి **బాపు**.

శిల్పసంప్రదాయాలు.

సంప్రదాయం	పోషకులు	రాయి	లక్షణం
గాంధార	కుషాణులు (కనిష్కుడు)	బూడిద రంగు పింట్	ఇండో-గ్రీకు; ప్రభామండలంతో తొలి బుద్ధ విగ్రహాలు
మథుర	కుషాణులు, గుప్తులు	మచ్చల ఎర్ర ఇసుకరాయి	దేశీయం; తల లేని కనిష్కుని విగ్రహం
అమరావతి	శాతవాహనులు, ఇక్ష్వాకులు	ఆకుపచ్చ-తెలుపు సున్నపురాయి	బుద్ధుని చిహ్నాలతో చూపడం; కథా ఫలకాలు

మౌర్యుల మెరుగుపెట్టిన రాతి స్తంభాలు (సారనాథ్ సింహ శీర్షం) రాతి కళను ప్రారంభించాయి; గుప్తుల కృతుల్లో **దేవగఢ్** (శేషశాయి విష్ణువు), **ఉదయగిరి** (వరాహ) ఉన్నాయి; హొయసల శిల్పాలు శిల్పి **జక్కనను** గుర్తుచేస్తాయి.

నాటకం, సాహిత్యం.

- **కూడియాట్టం** (కేరళ): ఇప్పటికీ జీవించి ఉన్న అతి పురాతన సంస్కృత నాటక రూపం. **ముడియేట్టు** (కేరళ): దేవి కాళి రాక్షసుడు దారికుని వధించే ఆచార నాటకం. తీర కర్ణాటకలో **యక్షగానాన్ని బయలాట** అంటారు; తెలుగు యక్షగానం (వీధి భాగవతం) ఒకప్పుడు తంజావూరు మరాఠాల కాలంలో వర్ధిల్లింది.
- **వినుకొండ వల్లభరాయుని క్రీడాభిరామం**: కాకతీయ ఓరుగల్లు జీవితంపై వీధి నాటకం.
- ఆధునిక రంగస్థలం: మరాఠీ నాటకం **విష్ణుదాస్ భావే "సీతా స్వయంవర"** తో (1843) మొదలైంది; **పుథీర్వరాజ్ కపూర్ పుథీర్వ థియేటర్స్** (1944) స్థాపించారు; **బెంగాల్ నీల్ దర్పణ్**; ఆంధ్రలో హరికథ, బుర్రకథ.
- **కావ్య రూపాలు**: పద్యం, గద్యం, **చంపూ (పద్య గద్యాల మిశ్రమం)**, వచన కవిత; మార్గ (సంస్కృత నమూనా), దేశి (ప్రాంతీయం, ఉదా. పాల్కురికి సోమన బసవ పురాణం).
- **పంచ మహాకావ్యాలు**: **రఘువంశం**, **కుమారసంభవం** (కాళిదాసు), **కిరాతార్జునీయం** (భారవి: కిరాత రూప శివునితో అర్జునుడు), **శిశుపాలవధ (మాఘుడు)**, **నైషధీయ చరితం (శ్రీహర్షుడు: నల-దమయంతి)**. చివరి మూడు **బృహత్తయి**.
- **కవి సమయాలను** (కవుల సంప్రదాయాలు, ఉదా. చకోరం వెన్నెల తాగుతుంది, కీర్తి తెల్లనిది) **రాజశేఖరుడు కావ్యమీమాంసలో** వివరించాడు. కావ్యశాస్త్రం: భామహుని కావ్యాలంకారం, దండి కావ్యాదర్శం.

భారతదేశం నుండి యునెస్కో అమూర్త వారసత్వం.

అంశం	ఏడాది	ప్రాంతం
కూడియాట్టం; వేద పఠనం; రామలీల	2008	కేరళ; దేశమంతా; ఉత్తర భారతం
రమ్మన్	2009	గడ్వాల్, ఉత్తరాఖండ్
ఛౌ; కల్పేలియా; ముడియేట్టు	2010	తూర్పు భారతం; రాజస్థాన్; కేరళ
లడఖ్ బౌద్ధ మంత్రోచ్ఛారణ	2012	లడఖ్
సంకీర్తన	2013	మణిపూర్
ధధేరా ఇత్తడి కళ	2014	జంఝియాలా గురు, పంజాబ్
యోగ; నౌరోజ్	2016	దేశమంతా
కుంభమేళా	2017	నాలుగు క్షేత్రాలు
కోల్ కతా దుర్గాపూజ	2021	పశ్చిమ బెంగాల్
గర్బా	2023	గుజరాత్
దీపావళి	2025	దేశమంతా

ఆంధ్రప్రదేశ్ కోణం

- **కూచిపూడి** ఆంధ్ర శాస్త్రీయ నృత్యం; గోల్కొండ **అబుల్ హసన్ తానీషా** కూచిపూడి గ్రామాన్ని కళాకారులకు దానం చేశాడని సంప్రదాయం. ఇది యునెస్కో అమూర్త జాబితాలో **లేదు**.
- **అన్నమాచార్యులు** (తాళ్లపాక) పల్లవి-చరణ రూపంలో తెలిసినంతవరకు తొలి సంకీర్తనలు రచించారు; టీటీడీ అన్నమాచార్య ప్రాజెక్టు, **ఎం. ఎస్. సుబ్బలక్ష్మి** వాటికి ప్రాచుర్యం తెచ్చారు.
- **కాకతీయ కళలు**: వేయి స్తంభాల గుడి, రామప్ప, **నృత్య రత్నావళి**, పేరిణి, (పుస్తకం ప్రకారం) చిత్రకారిణి **మాచలదేవి**.
- ఆంధ్రలో **విజయనగర కళ**: **లేపాక్షి** చిత్రాలు, శిల్పం, **స్వరమేళ కళానిధి** (రామామాత్యుడు).
- **అమరావతి** శిల్ప సంప్రదాయం: **అమరావతి, నాగార్జునకొండ, జగ్గయ్యపేట**.
- **శ్రీకాళహస్తి, మచిలీపట్నం కలంకారీ**.

- ఆధునిక కళాకారులు: మంగళంపల్లి బాలమురళీకృష్ణ, ద్వారం వేంకటస్వామి నాయుడు, ఈమని శంకరశాస్త్రి, యామినీ కృష్ణమూర్తి, నటరాజ రామకృష్ణ (ఆంధ్ర నాట్యం, పేరిణి).

తరచూ చేసే పొరపాట్లు

X "సంగీత రత్నాకరం జయదేవుని రచన." ✓ శార్ల దేవుడు; జయదేవుడు గీతగోవిందం రాశాడు.

X "నాట్యశాస్త్రం మొదట రాగాన్ని నిర్వచించింది." ✓ మతంగుని బృహద్దేశి.

X "64 కళలు మనుస్మృతిలో ఉన్నాయి." ✓ వాత్సయనుని కామసూత్రంలో.

X "నృత్యం రసాశ్రయం." ✓ నృత్యం భావాశ్రయం; నాట్యం రసాశ్రయం.

X "కూచిపూడిని జగన్నాథాలయంలో మహారీలు నర్తించేవారు." ✓ అది ఒడిస్సీ; కూచిపూడి సిద్ధేంద్ర యోగి ఆధ్వర్యంలో యక్షగానం నుండి పుట్టింది.

X "ఘూమర్ గుజరాత్ నృత్యం; యక్షగానం కేరళది." ✓ ఘూమర్ రాజస్థాన్; యక్షగానం కర్ణాటక.

X "సత్రియ మణిపూర్ నృత్యం." ✓ అస్సాం.

X "వేసర అంటే నాగర + కళింగ; ద్రావిడ శైలిని చోళులు ప్రారంభించారు." ✓ వేసర = నాగర + ద్రావిడ; ద్రావిడను పల్లవులు ప్రారంభించారు.

X "రామప్పను 1162లో రుద్రదేవుడు కట్టించాడు." ✓ రామప్ప: రేచర్ల రుద్రుడు, 1213; రుద్రదేవుడు వేయి స్తంభాల గుడి కట్టించాడు.

X "ఎల్లోరా కైలాసనాథ పల్లవుల ఆలయం." ✓ రాష్ట్రకూటులు; కంచి కైలాసనాథ పల్లవులది.

X "అమరావతి శిల్పాలు తెల్ల పాలరాతివి (పుస్తకం)." ✓ ఆకుపచ్చ-తెలుపు సున్నపురాయి, వాడుకలో పల్నాడు పాలరాయి అంటారు.

X "లేపాక్షి బసవన్న కట్టించిన వేసర శైలి కట్టడం (పుస్తకం)." ✓ విరూపణ్ణ, వీరణ్ణ కట్టించిన విజయనగర (ద్రావిడ పరంపర) కట్టడం.

X "అమీర్ ఖుస్రో అక్బర్ ఆస్థానంలో ఉన్నాడు." ✓ అల్లావుద్దీన్ ఖిల్జీ; తాన్సేన్ అక్బర్ ఆస్థానంలో.

X "గాంధర్వ వేదం ఋగ్వేదానికి ఉపవేదం." ✓ సామవేదానికి.

త్వరిత పునశ్చరణ

- ఐదు లలిత కళలు; కవిత్వానికి అగ్రస్థానం; "కావ్యేషు నాటకం రమ్యం"; 64 కళలు కామసూత్రంలో.
- సామవేదం → గాంధర్వ వేదం; నాట్యశాస్త్రం (భరతుడు) = ఐదవ వేదం; బృహద్దేశి రాగాన్ని మొదట నిర్వచించింది.
- నృత్యం లయ, నృత్యం భావం, నాట్యం రసం (దశరూపకం); 8 రసాలు + శాంతం.
- 7 స్వరాలు, 22 శ్రుతులు; 72 మేళకర్తలు (వేంకటమఖి) → జన్య రాగాలు; 10 థాట్లు (భాత్తండ్).

- కూచిపూడి ఏపీ (సిద్ధేంద్ర యోగి, యక్షగానం, తరంగం); ఒడిస్సీ త్రిభంగ, గీతగోవిందం; మణిపురి కుమిల్.
- అన్నమయ్య (సాళువ నరసింహారాయలు), రామదాసు (తానీషా), శ్యామశాస్త్రి (కామాక్షి); ఖుస్రో (ఖిల్జీ), తాన్ సేన్ (దీపక్).
- నాగర ఉత్తరం, ద్రావిడ పల్లవులు, వేసర = నాగర + ద్రావిడ; వేయి స్తంభాలు రుద్రదేవుడు, రామప్ప రేచర్ల రుద్రుడు 1213.
- కోణార్క్ మొదటి నరసింహదేవుడు; ఎల్లోరా గుహ 16 రాష్ట్రకూటులు; హంపి రాతి రథం; లేపాక్షి విరూపణ్ణ, వీరణ్ణ.
- భీంబేట్కా మధ్యప్రదేశ్; అజంతా 9-10 శాతవాహనులు; తంజావూరు మరాఠాలు; కలం = పెన్ను; బెంగాల్ స్కూల్ అవనీంద్రనాథ్.
- యునెస్కో: కూడియాట్టం, రామలీల 2008; ఛౌ, ముడియేట్టు 2010; సంకీర్తన 2013; కుంభమేళా 2017; గర్భా 2023; దీపావళి 2025.

3 తెలుగు నెలవారీ పండుగల పంచాంగం, ఆంధ్ర ఆలయ ఉత్సవాలు

తెలుగు సంవత్సరం చైత్రంలోని ఉగాది నుండి ఫాల్గుణంలోని హోలీ వరకు చాంద్రమాన అమాంత పంచాంగం ప్రకారం సాగుతుంది; ఈ నోట్ ప్రతి పండుగ తిథితో నెలవారీగా సంవత్సరాన్ని చూపి, ఆ తర్వాత దేవాదాయ శాఖ అధికారి తెలుసుకోవాల్సిన ఆంధ్ర ఆలయ ఉత్సవాలను, గ్రామ జాతరలను వివరిస్తుంది.

ముఖ్య వాస్తవాలు

- **తెలుగు పంచాంగం:** చాంద్రమానం (చంద్రుని ఆధారంగా), అమాంత (amanta): నెల అమావాస్యతో ముగుస్తుంది. ఉత్తర భారతం ఎక్కువగా పూర్ణిమాంత (purnimanta) పద్ధతి వాడుతుంది (నెల పౌర్ణమితో ముగుస్తుంది).
- ప్రతి నెలలో శుక్ల పక్షం (శుక్ల / శుద్ధ పక్షం), కృష్ణ పక్షం (కృష్ణ / బహుళ పక్షం) ఉంటాయి; ఒక్కో దానిలో 15 తిథులు (tithi).
- నెల పౌర్ణమి ఏ నక్షత్రం దగ్గర వస్తుందో దాని పేరే నెల పేరు: చిత్ర → చైత్రం, విశాఖ → వైశాఖం, కృత్తిక → కార్తికం, మఘ → మాఘం.
- **ఆరు ఋతువులు (ritu), ఒక్కోదానికి రెండు నెలలు:** వసంత (చైత్రం, వైశాఖం), గ్రీష్మ (జ్యేష్ఠం, ఆషాఢం), వర్ష (శ్రావణం, భాద్రపదం), శరత్ (ఆశ్వయుజం, కార్తికం), హేమంత (మార్గశిరం, పుష్యం), శిశిర (మాఘం, ఫాల్గుణం).
- పేర్లు గల సంవత్సరాల 60 ఏళ్ల చక్రం (సంవత్సరాలు), ప్రభవ నుండి అక్షయ వరకు.

నెలవారీగా సంవత్సరం

తెలుగు నెల	పండుగ	తిథి / రోజు	గుర్తుంచుకునే విధానం
చైత్రం	ఉగాది	శుద్ధ పాడ్యమి	తెలుగు కొత్త సంవత్సరం
చైత్రం	శ్రీరామనవమి	శుద్ధ నవమి	కల్యాణం; ఒంటిమిట్ట, భద్రాచలం
వైశాఖం	అక్షయ తృతీయ	శుద్ధ తదియ	సింహాచలం చందనోత్సవం; పరశురామ జయంతి
వైశాఖం	నరసింహ జయంతి	శుద్ధ చతుర్దశి	అహోబిలం, సింహాచలం, పెంచలకోన
వైశాఖం	బుద్ధ పూర్ణిమ	పౌర్ణమి	జననం, జ్ఞానోదయం, నిర్వాణం
వైశాఖం	తెలుగు హనుమజ్జయంతి	బహుళ దశమి	41 రోజుల హనుమత్ దీక్ష ముగింపు
జ్యేష్ఠం	నిర్జల ఏకాదశి; ఏరువాక పున్నమి	శుద్ధ ఏకాదశి; పౌర్ణమి	నీళ్లు లేని ఉపవాసం; తొలి దుక్కి
ఆషాఢం	రథయాత్ర (పూరీ)	శుద్ధ విదియ	జగన్నాథుడు, బలభద్రుడు, సుభద్ర
ఆషాఢం	తొలి ఏకాదశి (దేవశయని)	శుద్ధ ఏకాదశి	విష్ణువు నిద్రిస్తాడు; చాతుర్మాస్య వ్రతం మొదలు
ఆషాఢం	గురుపూర్ణిమ (వ్యాస పూర్ణిమ)	పౌర్ణమి	వ్యాసుని జన్మదినం
శ్రావణం	నాగ పంచమి	శుద్ధ పంచమి	ఆస్తీకుడు సర్పాలను కాపాడాడు
శ్రావణం	వరలక్ష్మీ వ్రతం	పౌర్ణమి ముందు శుక్రవారం	వివాహిత స్త్రీలు; చారుమతి కథ

తెలుగు నెల	పండుగ	తిథి / రోజు	గుర్తుంచుకునే విధానం
శ్రావణం	రక్షా బంధన్; జంధ్యాల పూర్ణిమ	పౌర్ణమి	యజ్ఞోపవీతం మార్పు
శ్రావణం	కృష్ణాష్టమి	బహుళ అష్టమి	రోహిణి నక్షత్రం; ఉట్ల పండుగ
భాద్రపదం	వినాయక చవితి	శుద్ధ చవితి	21 ఆకులు
భాద్రపదం	అనంత చతుర్దశి; మహాలయ పక్షం	శుద్ధ 14వ; బహుళ పక్షం	గణేశ నిమజ్జనం; పితృదేవతలకు తర్పణాలు
ఆశ్వయుజం	దేవీ నవరాత్రులు, దసరా	శుద్ధ పాడ్యమి నుండి దశమి వరకు	10వ రోజు విజయదశమి
ఆశ్వయుజం	అట్లతద్ది	బహుళ తదియ	"తెలుగువారి కర్వా చౌత్"
ఆశ్వయుజం	నరక చతుర్దశి, దీపావళి	బహుళ 14వ, అమావాస్య	నరకాసురుడు; లక్ష్మీ పూజ
కార్తికం	నాగుల చవితి; కార్తిక సోమవారాలు	శుద్ధ చవితి; సోమవారాలు	పుట్టలో పాలు పోయడం
కార్తికం	క్షీరాబ్ధి ద్వాదశి; కార్తిక పూర్ణిమ	శుద్ధ 12వ; పౌర్ణమి	తులసి పూజ; జ్వాలాతోరణం, దేవ దీపావళి
మార్గశిరం	సుబ్రహ్మణ్య పృష్టి; గీతా జయంతి	శుద్ధ పృష్టి; శుద్ధ ఏకాదశి	స్కందుడు; గీతా దినం
మార్గశిరం / పుష్యం	ముక్కోటి (వైకుంఠ) ఏకాదశి	ధనుర్మాసంలో శుద్ధ ఏకాదశి	ఉత్తర ద్వార (వైకుంఠ ద్వార) దర్శనం
పుష్యం	భోగి, సంక్రాంతి, కనుమ	సుమారు 13-15 జనవరి	సూర్యుడు మకర రాశిలోకి; పశువులు
మాఘం	వసంత పంచమి (శ్రీ పంచమి)	శుద్ధ పంచమి	సరస్వతి; అక్షరాభ్యాసం
మాఘం	రథసప్తమి	శుద్ధ సప్తమి	సూర్య జయంతి; అరసవల్లి
మాఘం	భీష్మ ఏకాదశి	శుద్ధ ఏకాదశి	విష్ణు సహస్రనామ దినం
మాఘం	మహాశివరాత్రి	బహుళ చతుర్దశి	శ్రీశైలం, శ్రీకాళహస్తి, కోటప్పకొండ
ఫాల్గుణం	హోలీ (కాముని పున్నమి)	పౌర్ణమి	కామదహనం
ఫాల్గుణం	కొత్త అమావాస్య	అమావాస్య, ఉగాది ముందు రోజు	అనకాపల్లి నూకాంబిక జాతర మొదలు

వివరణ

వైశాఖం.

- అక్షయ తృతీయ ("తరగనిది"): మూడున్నర ముహూర్తాలలో ఒకటి, అంటే ముహూర్తం చూడనక్కర్లేని రోజులు: ఉగాది, అక్షయ తృతీయ, విజయదశమి పూర్తిగా, బలి పాడ్యమి సగం. ఈ రోజుకు చెప్పే సంఘటనలు: త్రేతాయుగం ప్రారంభం; పరశురామ జయంతి (6వ అవతారం); వ్యాసుడు గణపతికి మహాభారతం చెప్పడం మొదలుపెట్టాడు; కుచేలుడు (సుదాముడు) కృష్ణునికి అటుకులు తెచ్చాడు; పాండవులకు సూర్యుని నుండి అక్షయ పాత్ర లభించింది. ఆలయాలు:

సింహాచలం చందనోత్సవం (చందనం తొలగించి నిజరూప దర్శనం); **బదరీనాథ్** ఆరు నెలల తర్వాత తెరుచుకుంటుంది; పూరీ రథాల నిర్మాణం మొదలు. ఆచారాలు: బంగారం కొనడం, నీటి కుండ (ఉదకుంభ దానం), విననకర్త దానం.

- **హనుమాన్ జయంతి:** ఉత్తర భారతం, చాలా ప్రాంతాలు **చైత్ర పౌర్ణమి**ని పాటిస్తాయి; ఆంధ్ర, తెలంగాణ **వైశాఖ బహుళ దశమి**ని ("తెలుగు హనుమజ్జయంతి") పాటిస్తాయి, **41 రోజుల హనుమత్ దీక్ష** అప్పుడే ముగుస్తుంది; పరాశర సంహిత అతని జననాన్ని ఈ తిథిలో పూర్వాభాద్ర నక్షత్రంలో చెబుతుంది. తమలపాకుల (ఆకు) పూజ, వడల మాల, సింధూరం. తమిళనాడు: మార్గశిర అమావాస్య.

జ్యేష్ఠం, ఆషాఢం.

- **ఏరువాక పున్నమి** (జ్యేష్ఠ పౌర్ణమి): "ఏరు" నాగలి + "వాక" ప్రారంభం; ఎద్దులను, నాగలిని పూజించి తొలి చాలు దున్నుతారు; కొన్ని చోట్ల బలరామ జయంతి.
- **గురుపూర్ణిమ** (ఆషాఢ పౌర్ణమి): వేదాన్ని నాలుగుగా విభజించిన **వేదవ్యాసుని** (పరాశరుడు, సత్యవతుల కుమారుడు కృష్ణ ద్వైపాయనుడు) జన్మదినం; **సారనాథ్ లో బుద్ధుని తొలి ప్రబోధం**; సన్యాసులు **చాతుర్మాస్యం** (నాలుగు నెలలు ఒకే చోట) మొదలుపెడతారు.

శ్రావణం.

- **నాగ పంచమి** (శుద్ధ పంచమి): (తక్షకుడు పరీక్షితును చంపిన తర్వాత) **జనమేజయుని** సర్పయాగాన్ని ముని **ఆస్తీకుడు** ఆపాడు; పుట్టల్లో పాలు పోస్తారు; ఆ రోజు దుక్కి దున్నరు. ఆంధ్రలో కార్తికంలోని **నాగుల చవితి**కే ఎక్కువ ప్రాధాన్యం.
- **వరలక్ష్మి వ్రతం:** వివాహిత స్త్రీలు, **శ్రావణ పౌర్ణమికి ముందు వచ్చే శుక్రవారం** (పుస్తకం: రెండో శుక్రవారం). శివుడు పార్వతికి వ్రతం చెబుతాడు; **కుండిన** పట్టణానికి చెందిన **చారుమతి**కి లక్ష్మి కలలో కనిపిస్తుంది. కలశం, కుడి చేతికి కట్టే **తొమ్మిది దారాలు**, **తొమ్మిది ముడుల తోరం**, ముత్తైదువులకు వాయనం; వరలక్ష్మి అంటే అష్టలక్ష్మల సమష్టి రూపం.
- **కన్యర్ యాత్ర:** ఉత్తరాది శివభక్తులు శ్రావణంలో అభిషేకం కోసం గంగాజలాన్ని కావడిలో, నేల మీద పెట్టకుండా, మోసుకెళ్తారు; సుల్తాన్ గంజ్ నుండి **వైద్యనాథ్** (దేవ్ ఘర్, రూర్ఖండ్) వరకు "బోల్ బమ్" యాత్ర.

ఆశ్వయుజం, కార్తికం.

- **అట్లతద్ది** (ఆశ్వయుజ బహుళ తదియ): కన్యలు, ముత్తైదువుల పండుగ; శివుని కోసం పార్వతి ఈ వ్రతం చేసింది. ముందు రోజు గోరింటాకు, తెల్లవారకముందే భోజనం (**ఉయ్యాల పొద్దు**), ఉయ్యాలలు, గౌరికి **10 అట్లు** నివేదించి వాయనంగా ఇస్తారు; చంద్ర దర్శనంతో ముగుస్తుంది.
- **నాగుల చవితి** (కార్తిక శుద్ధ చవితి, దీపావళికి నాలుగు రోజుల తర్వాత): ఉపవాసం, పుట్టల దగ్గర పాలు, **చిమ్మిలి** (నువ్వులు-బెల్లం), చలిమిడి.
- **కార్తిక పూర్ణిమ:** శివుడు త్రిపురాలను నాశనం చేశాడు (**త్రిపురారి పూర్ణిమ**); ఉసిరికాయలపై, ఆకు దొన్నెల్లో దీపాలు; శివాలయాల్లో **జ్వాలాతోరణం** (మండే గడ్డి తోరణం); వారణాసిలో **దేవ్ దీపావళి**, తిరువణ్ణామలైలో **కార్తిగై దీపం**, ఒడిశాలో **బోయిత బందన** (బొమ్మ పడవలు); **గురు నానక్** జన్మదినం.

మార్గశిరం నుండి మాఘం వరకు.

- **ముక్కోటి / వైకుంఠ ఏకాదశి:** మూడు కోట్ల దేవతలతో విష్ణువు **ఉత్తర (వైకుంఠ) ద్వారం** ద్వారా దర్శనమిస్తాడు. **మురాసురుని** వధించిన, విష్ణువు నుండి పుట్టిన శక్తికి **ఏకాదశి** అని పేరు పెట్టారు; **నమ్మాళ్వార్** ఈ రోజు పరమపదం పొందారు. **తిరుమలలో** ద్వారం **10 రోజులు** తెరిచి ఉంచుతారు; **శ్రీరంగంలో** 21 రోజుల పగల్ పత్తు, రా పత్తు; **భద్రాచలంలో** గోదావరిపై తెప్పోత్సవం.
- **వసంత పంచమి** (మాఘ శుద్ధ పంచమి): **సరస్వతి జన్మదినం**; **అక్షరాభ్యాసం**; పసుపు వస్త్రాలు; ప్రధాన కేంద్రం **బాసర** (నిర్మల్ జిల్లా, తెలంగాణ).
- **రథసప్తమి** (మాఘ శుద్ధ సప్తమి): **సూర్య జయంతి**, **కశ్యపుడు**, **అదితిల** కుమారుడు; సూర్యుని రథం ఉత్తరానికి తిరుగుతుంది. **ఏడు జిల్లేడు (అర్క) ఆకులతో** స్నానం; చిక్కుడు ఆకులపై ఎండలో వండిన పరమాన్నం. **తిరుమలలో** మలయప్ప స్వామి ఒకే రోజు **ఏడు వాహనాలపై** ఊరేగుతారు ("అర్ధ బ్రహ్మోత్సవం"): సూర్యప్రభ, చిన్న శేష, గరుడ, హనుమంత, కల్పవృక్ష, సర్వభూపాల, చంద్రప్రభ.

తెలుసుకోవాల్సిన ఏకాదశులు.

ఏకాదశి	నెల (శుద్ధ)	విశేషం
నిర్జల	జ్యేష్ఠం	నీళ్లు కూడా తాగకుండా ఉపవాసం
తొలి / దేవశయని	ఆషాఢం	విష్ణువు నిద్రిస్తాడు; చాతుర్మాస్యం
ఉత్థాన / ప్రబోధిని	కార్తికం	విష్ణువు మేల్కొంటాడు
మోక్షదా (గీతా జయంతి)	మార్గశిరం	గీతా దినం
ముక్కోటి / వైకుంఠ	ధనుర్మాసంలో	ఉత్తర ద్వారం తెరుస్తారు
భీష్మ	మాఘం	విష్ణు సహస్రనామం; అంతర్వేది కల్యాణం

బ్రహ్మోత్సవం: ఆలయ ఉత్సవ క్రమం. అంకురార్పణ (మొలకలు వేయడం, ప్రారంభం) → ధ్వజారోహణం (గరుడ లేదా నంది పతాకం ఎగురవేయడం; దేవతలకు ఆహ్వానం) → ఉదయం, సాయంత్రం వాహన సేవలు → రథోత్సవం → చక్రస్థానం / అవభధ్ధ స్నానం (ఉత్సవాన్ని ముగించే పవిత్ర స్నానం) → ధ్వజావరోహణం. లోపాల ప్రాయశ్చిత్తం కోసం తర్వాత పుష్పయాగం లేదా పవిత్రోత్సవం జరగవచ్చు.

ఆంధ్రప్రదేశ్ కోణం

ఆంధ్ర ఆలయ ఉత్సవాలు.

ఆలయం	ఉత్సవం	ఎప్పుడు	ప్రత్యేకత
తిరుమల (వేంకటేశ్వరుడు)	వార్షిక బ్రహ్మోత్సవం (9 రోజులు)	కన్యా మాసం, సెప్టెంబర్-అక్టోబర్	5వ రాత్రి గరుడ సేవ; 8వ రోజు రథోత్సవం; 9వ రోజు స్వామి పుష్కరిణిలో చక్రస్థానం
తిరుమల	వసంతోత్సవం; పవిత్రోత్సవం; తెప్పోత్సవం	చైత్రం; శ్రావణం; ఫాల్గుణం	వసంత ఉత్సవం; పవిత్ర దారాలు; తెప్ప ఉత్సవం
తిరుచానూరు (పద్మావతి)	కార్తిక బ్రహ్మోత్సవం	కార్తికం	పంచమి తీర్థంతో ముగుస్తుంది
సింహాచలం (వరాహ లక్ష్మీ నరసింహస్వామి)	చందనోత్సవం	వైశాఖ శుద్ధ తదియ	ఏడాదికి ఒకసారి నిజరూప దర్శనం
సింహాచలం	గిరి ప్రదక్షిణ	ఆషాఢ శుద్ధ చతుర్దశి	కొండ చుట్టూ సుమారు 32 కి.మీ. నడక
విజయవాడ (కనకదుర్గ)	దసరా	ఆశ్వయుజం	రోజుకో అలంకారం; కృష్ణా నదిలో హంసవాహన తెప్పోత్సవం
శ్రీశైలం (మల్లికార్జున స్వామి)	శివరాత్రి బ్రహ్మోత్సవం; ఉగాది	మాఘం; చైత్రం	ఉగాదికి కర్ణాటక నుండి కాలినడకన భక్తులు
ఒంటిమిట్ట (కోదండరాముడు)	రామనవమి బ్రహ్మోత్సవం	చైత్రం	రాష్ట్ర పండుగ; వెన్నెల రాత్రి కల్యాణం
అరసవల్లి (సూర్యుడు)	రథసప్తమి	మాఘం	సూర్యకిరణాలు మూలవిరాట్ పాదాలను తాకుతాయి
కాణిపాకం (వినాయకుడు)	బ్రహ్మోత్సవం	వినాయక చవితి నుండి	స్వయంభూ వినాయకుడు
విశాఖపట్నం (కనకమహాలక్ష్మి)	మార్గశిర ఉత్సవం	మార్గశిర గురువారాలు	పైకప్పు లేని గుడిలో అమ్మవారు

ఆలయం	ఉత్సవం	ఎప్పుడు	ప్రత్యేకత
అన్నవరం (సత్యనారాయణ స్వామి)	కల్యాణం	వైశాఖ శుద్ధ ఏకాదశి	సత్యనారాయణ వ్రత కేంద్రం

కోటప్పకొండ (మహాశివరాత్రి). నరసరావుపేట దగ్గర, ఇప్పుడు పల్నాడు జిల్లా (ఇంతకుముందు గుంటూరు). కొండ త్రికూట పర్వతం (బ్రహ్మ, విష్ణు, రుద్ర పేర్లతో మూడు శిఖరాలు); దేవుడు త్రికోటేశ్వరుడు (త్రికూటేశ్వరుడు), దక్షిణామూర్తి రూపంలోని శివుడు. ప్రత్యేకత: వెదురు, వస్త్రంతో కట్టిన 60-100 అడుగుల ఎత్తైన ప్రభలు, ఎడ్ల బండ్లపై కొండకు; ఎడ్ల పందేలు. కథ: భక్తురాలు ఆనందవల్లి కొండ ఎక్కుతూ వెనక్కి తిరిగి చూడగా, ఆమెను అనుసరిస్తున్న శివుడు అక్కడే శిలగా మారాడు.

లేపాక్షి ఉత్సవాలు. శ్రీ సత్యసాయి జిల్లా (ఇంతకుముందు అనంతపురం) లేపాక్షిలో జరిగే రాష్ట్ర సాంస్కృతిక ఉత్సవం (సాధారణంగా ఫిబ్రవరి-మార్చి). వీరభద్ర ఆలయాన్ని అచ్యుతదేవరాయల కాలంలో పెనుగొండ పాలకులైన సోదరులు విరూపణ్ణ, వీరణ్ణ కట్టించారు (1530లు). చూడాల్సినవి: పెద్ద ఏకశిలా నంది, వేలాడే స్తంభం, పైకప్పు చిత్రాలు (HC-FA-02). పేరు కథ: పడిపోయిన జటాయువుతో రాముడు "లే పక్షి" (లే, పక్షి) అన్నాడు.

సిరిమాను ఉత్సవం, విజయనగరం. విజయదశమి తర్వాత వచ్చే మొదటి మంగళవారం పైడితల్లి అమ్మవారి ఉత్సవం; ముందు రాత్రి తోలేళ్ల ఉత్సవం. బొబ్బిలి యుద్ధం (1757) తర్వాత రాజు విజయరామరాజు (పూసపాటి) మరణవార్త విని అతని సోదరి పైడిమాంబ పెద్ద చెరువులో దూకి ప్రాణం విడిచింది; తర్వాత ఆమె విగ్రహం చెరువులో దొరికింది (వనం గుడి). సుమారు 50-60 అడుగుల చింత మాను (సిరి = సంపద, మాను = స్తంభం) చివర పూజారి కూర్చుని కోట నుండి ఆలయానికి మూడుసార్లు ఊరేగుతారు; తెల్ల ఏనుగు బొమ్మ, అంజలి రథం వెంట వెళ్తాయి.

ఇతర జాతరలు.

- **నూకాంబిక (నూకాలమ్మ), అనకాపల్లి:** కొత్త అమావాస్య (ఫాల్గుణ అమావాస్య, ఉగాది ముందు రోజు) నుండి నెల రోజుల జాతర; ఆలయం కాకర్లపూడి అప్పలరాజుతో (సుమారు 1450) ముడిపడింది; "నూక" = ధాన్యం; పశువుల పలుపులు సమర్పించడం (పలుపుల సంబరం).
- **గంగమ్మ జాతర, తిరుపతి:** వారం రోజులు, వైశాఖం (మే); భక్తులు వేషాలు వేసుకుంటారు.
- **ప్రభల తీర్థం, జగ్గన్నతోట (కోనసీమ):** కనుమ నాడు; 11 రుద్రుల ప్రభలను పొలాలు, కాలువ దాటించి తీసుకెళ్తారు.
- **అంతర్వేది: భీష్మ ఏకాదశి (మాఘం)** నాడు లక్ష్మీ నరసింహస్వామి కల్యాణం.

తరచూ చేసే పొరపాట్లు

X "తెలుగు హనుమజ్జయంతి చైత్ర పౌర్ణమి నాడు." ✓ వైశాఖ బహుళ దశమి (చైత్ర పౌర్ణమి ఉత్తరాది తేదీ).

X "మూడున్నర ముహూర్తాలు ఉగాది, దీపావళి, సంక్రాంతి." ✓ ఉగాది, అక్షయ తృతీయ, విజయదశమి, బలి పాడ్యమి సగం.

X "వసంత పంచమి చైత్ర శుద్ధ పంచమి." ✓ మాఘ శుద్ధ పంచమి; రథసప్తమి మాఘ శుద్ధ సప్తమి.

X "గురుపూర్ణిమ శ్రావణంలో." ✓ ఆషాఢ పౌర్ణమి; శ్రావణ పౌర్ణమి జంధ్యాల పూర్ణిమ.

X "నాగ పంచమి నాడు సర్పాలను కాపాడింది తక్షకుడు." ✓ ఆస్తికుడు; తక్షకుడు పరీక్షిత్తును చంపాడు.

X "అట్లత్తది కార్తికంలో." ✓ ఆశ్వయుజ బహుళ తదియ; ఉత్తరాదిలో దీనికి సరిపోయేది కర్వా చౌత్.

X "చందనోత్సవం తిరుమలలో." ✓ సింహాచలంలో, అక్షయ తృతీయ నాడు.

X "అవభృథం ఉత్సవాన్ని ప్రారంభిస్తుంది." ✓ అది ముగిస్తుంది; ప్రారంభం అంకురార్పణ.

X "కోటప్పకొండ గుంటూరు జిల్లాలో ఉంది; దేవుడు మల్లికార్జున స్వామి (పుస్తకం: గుంటూరు)." ✓ 2022 నుండి పల్నాడు జిల్లా; దేవుడు త్రికోటేశ్వరుడు.

X "లేపాక్షిని బసవన్న, వీరన్న కట్టించారు (పుస్తకం, ఒక చోట)." ✓ విరూపణ్ణ, వీరణ్ణ.

X "పైడిమాంబ విజయరామరాజు రాణి." ✓ అతని సోదరి.

X "నూకాంబిక జాతర ఉగాది తర్వాతి అమావాస్య నాడు (పుస్తకం)." ✓ కొత్త అమావాస్య, ఉగాదికి ముందు రోజు.

త్వరిత పునశ్చరణ

- పంచాంగం: చాంద్రమానం, అమాంత; శుద్ధ (శుక్ల), బహుళ (కృష్ణ) పక్షాలు; ఆరు ఋతువులు.
- వైశాఖం: అక్షయ తృతీయ (చందనోత్సవం, వ్యాసుడు-గణపతి, పరశురాముడు); తెలుగు హనుమజ్జయంతి బహుళ దశమి.
- ఆషాఢం: రథయాత్ర, తొలి ఏకాదశి, గురుపూర్ణిమ (వ్యాసుడు; సారనాథ్‌లో బుద్ధుడు).
- శ్రావణం: నాగ పంచమి (ఆస్తీకుడు), వరలక్ష్మీ వ్రతం (చారుమతి), జంధ్యాల పూర్ణిమ, కృష్ణాష్టమి.
- ఆశ్వయుజం: దసరా, అట్లతద్ది (బహుళ తదియ), దీపావళి; కార్తికం: నాగుల చవితి, కార్తిక పూర్ణిమ.
- ధనుర్మాసంలో ముక్కోటి ఏకాదశి: ఉత్తర ద్వారం; తిరుమలలో 10 రోజులు.
- మాఘం: వసంత పంచమి (బాసర), రథసప్తమి (తిరుమలలో ఏడు వాహనాలు), శివరాత్రి.
- బ్రహ్మోత్సవం: అంకురార్పణ → ధ్వజారోహణం → వాహనాలు → రథోత్సవం → అవభృథం → ధ్వజావరోహణం.
- కోటప్పకొండ: త్రికోటేశ్వరుడు, ప్రభలు; లేపాక్షి: విరూపణ్ణ, వీరణ్ణ.
- సిరిమాను: పైడితల్లి, విజయరామరాజు సోదరి, విజయదశమి తర్వాత మొదటి మంగళవారం; నూకాంబిక: కొత్త అమావాస్య.